

A trianoni döntések

Mindazt, ami az első világháború után Magyarországgal történt, alig tudta feldolgozni a nemzet emlékezete. Az 1920. június 4-én megkötött trianoni szerződésről, amely a történelmi Magyarország területének nagy részét: azaz kétharmadát felosztotta szomszédai, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai között, évtizedeken keresztül alig esett szó a második világháború után, pontosabban az 1947-es párizsi békeszerződés után, amely minden magyarországi reménykedéssel és várakozással ellentétben maradéktalanul helyreállította, illetve kisebb tekintetben Magyarország kárára és Csehszlovákia javára módosította a trianoni rendelkezéseket. A némaság és az elnémitottság persze nem jelentette és nem jelenthette, hogy a trianoni kényszerek fölött eltekintett volna a történelem. Egy veszedelmes sziklaszirt akkor is hajótöréseket idéz elő, ha a térképek semmiféle jelzést sem adnak róla, sőt így még veszedelmesebb és pusztítóbb, még több áldozata lehet.

Ennek a trianoni hallgatásnak is voltak áldozatai. Nemcsak az egészséges magyar nemzeti tudat tartozott közéjük, amely nyilvánvalóan nem maradhatott súlyos kollektív traumáktól mentesen úgy, hogy a diagnózisra és a gyógyításra még csak sor sem került, s a nemzet egyik legszörnyűbb sebet az úgynevezett „proletár internacionalizmus” teljesen hitelüket veszített közhelyeivel próbálták eltakarni, az a seb vérzett és üszkösödött tovább. De a trianoni hallgatás áldozata lett a közép-európai népek megbékélésének és történelmi együttműködésének ügye is, anélkül ugyanis, hogy a trianoni tályogot felnyitották volna, ennek a kiengesztelődésnek és összefogásnak semmi esélye sem lehetett. A térség történetében a két világháború közötti évtizedekben végbement események azt sugallják, hogy egy igazságosabb békeszerződés (netán a kelet-közép-európai országok állami közössége, egy regionális konföderáció keretei között) talán elősegíthette volna a régió konszolidációját, és fékezően hathatott volna mind a nagynémet, mind a szovjet expanziós törekvésekre.

Trianon, Mohács óta, a legfájóbb sebet ejtette a magyar nemzet testén, és teljesen természetes dolog volt az, hogy a Trianon utáni korszak magyar közvéleménye, nemcsak a hivatalos politika, hanem a szellemi élet és a magyarság legszélesebb tömegei sem fogadták el, fogadhatták el a diktatórikus békerendszer minden következményét. Csak a huszadik századi magyar költészet két – sok tekintetben egymás ellen is kijátszott vagy inkább kijátszani kívánt – óriására, Ady Endrére és Babits Mihályra hivatkozom. Mindketten egyforma fájdalommal és elkeseredéssel vetettek számot az ország és a nemzet megcsonkításának lehetőségével, illetve következményeivel.

Elpirulok – írta Ady *S ha Erdélyt elveszjék?* című írásában, még 1912-ben, midőn a hódításokra vágyó bukaresti politika bejelentette erdélyi igényeit – a magam látszó romantikájától, de leírom, hogy Erdélynek külön lelke van, s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermeket, a magyart és a románt [...] Mi ma-

gyarok s az erdélyi románok gyökereinkkel lennének kiszakítva, mihelyst ez az őrült militáris világ [...] diplomaták diagnózisa szerint kezd gyógyítani bennünket [...] Mai, barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamarosan megvalósulása lehet tüzes, vad álmoknak, mik nem minden alap nélkül kísértének az alsó Kárpátok alatt. De a dilemmás Erdéllyel évszázadok marasztaló szellemét lázítja föl a vad hazapolitika, s hazátlanná tenne két szerencsétlen s minden más nemes fölzsabadulásra joggal váró nációt.

Babits Mihály pedig közel három évtized múlva, 1938 karácsonyán *Gondolatok az ólomgömb alatt* címmel a következőket jegyzi fel:

Rájövök, hogy nem is tudok pontosan visszaemlékezni a csonka ország formájára, holott milyen tévedhetetlenül látom magam előtt ma is a régi, nagy Magyarországot. [...] Magyarország áll előttem megint, de nem a csonka, hanem az igazi, a történelmi Magyarország, a kerek, ép vonal, amely gyermekkorom óta belém idegződött [...] Szinte szerelmes voltam ebbe a vonalba, ez volt az én első szerelmem [...] S amint elképzelem ezt a gyönyörű, élő testet, első szerelmemet, megint elfog a kínzókamrák hangulata.

Igen, a magyar irodalom és a magyar társadalom – nagyjából minden politikai véleménykülönbség ellenére a legitimistáktól a szociáldemokratákig és a fajvédő pártoktól a „föld alatt” szervezkedő kommunistákig – így érzett és gondolkodott a fenyegető, majd megvalósult Trianonról. Az olyan sokszor kívánt nemzeti egység legalább ennek az egyetlen történelmi kihívásnak az esetében létrejött. Trianon mindazonáltal nemcsak magyar tragédia volt: összeomlását és állandósult válságát okozta a közép-európai összefogás eszméjének is. Korábban voltak reményei és lehetőségei egy ilyen összefogásnak (maga Ady és Babits is ezeket a lehetőségeket szerette volna valóra váltani). A trianoni rendelkezéssel azonban a legkevésbé sem a történelmi igazságtétel jutott érvényre, hanem a fanatikus nacionalisták zsákmányoló szenvedélye és a kisebbségi sorba került és kényszerített népcsoportok létét és kultúráját fenyegető barbár intolerancia. Ezt a szomorú ténytet Trianon után igen sok nyugati államférfi és szellemi kiválóság is elismerte (köztük François Mitterrand, a francia állam szocialista elnöke és Édouard Balladur, a köztársaság miniszterelnöke). Sőt többen ráeszméltek arra, hogy Trianon nem csupán a magyarság tragédiája, hanem egész Közép-Európa, sőt egész Európa tragédiája. A szomszédos országok területi nyereségei nagyon is látszatnyereségek voltak, minthogy később ezek okozták a térség elszomorító politikai hanyatlását, pontosabban azt a folyamatot, amely által a közép-európai térség valósággal játékszerré vált a nagyhatalmak kezében.

A nyugati nagyhatalmakra valójában egy antidemokratikus területszerző sovénizmus erőszakolta rá a maga akaratát. Ezeknek a hatalmaknak, ha valóban a kölcsönös európai kiengesztelődés és együttműködés lehetőségét kívánják létrehozni, igazából egy minden érdekelt számára elfogadható kölcsönös kompromisszum kialakítására, ha tetszik, kikényszerítésére kellett volna törekedniök. Annak érdekében, hogy Magyarország megmaradjon, ha nem is történelmi, de legalább etnikai határai között, nagyjából abban az értelemben, ahogy ezt a Teleki Pál nevéhez fűződő nevezetes etnográfiai térkép rögzítette. Ezt a térképet annak idején a párizsi béketárgyalásokra utazó magyar kormánydelegáció is előterjesztette, és erre a térkép által rögzített valóságos etnográfiai állapotra hivatkozva kért több körzetben méltányos döntést és ezt megalapozandó népszavazást. Ezt a jogos követelést azonban a bé-

kekonferencián vezető szerepet játszó (főleg francia) államférfiak rendre elutasították. Holott akkor például Pozsony, Komárom, Kassa, Ungvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad és Szabadka egyértelműen a magyar nyelvterület határai között helyezkedett el, abszolút magyar többsége volt Kolozsvárnak, Marosvásárhelynek és relatív magyar többsége Brassónak, sőt Temesváron is a második helyet foglalta el a magyarság a német (sváb) közösség mögött. Mindenesetre egészen más határok jöttek volna létre, ha a magyarság saját számarányának megfelelően tarthatott volna meg Kárpát-medencei területeket. (Vagyis nem a terület egyharmadát, hanem felét birtokolhatta volna.)

Az irodalom számvetése

A magyarság nemcsak területi, gazdasági és hatalmi pozíciókat veszített el a trianoni döntések következtében, hanem súlyos lelki sérüléseket is elszenvedett. Ezekről a lelki sérülésekről hozott hírt az irodalom, midőn költeményekben, elbeszélésekben és személyes vallomásokban mérte fel a történelmi ország feldarabolásának, nagy magyar közösségek és régi kulturális központok elcsatolásának lelki következményeit. A húszas évek magyar irodalma, és természetesen nemcsak az úgynevezett nemzeti-konzervativizmus írói, tehát Herczeg Ferenc, Vargha Gyula, Sík Sándor és Bodor Aladár, és nem is csupán a nemzeti radikálisok, mint Szabó Dezső és Oláh Gábor, hanem a liberális polgári irodalom képviselői, mindenekelőtt a Nyugat táborának nagy egyéniségei, közöttük Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Somlyó Zoltán, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, és az akkor fellépő fiatal írók, mint József Attila, Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, Cs. Szabó László és Szabó Zoltán is őszinte fájdalommal beszéltek a trianoni Magyarország nyitott sebciról, az elszakított magyarság mostoha helyzetéről és fájdalmairól.

Ezek az írók nemegyszer szülőföldjüket, szülővárosukat vagy ifjúságuk szeretett színhelyét veszítették el a trianoni döntéssel: Kosztolányi Szabadkát, Szabó Dezső Kolozsvárt, Tóth Árpád Aradot, Bodor Aladár Losoncot, de Juhász Gyula és Krúdy Gyula is elveszítették azokat a városokat, amelyek ifjúságuk otthonai voltak: Juhász Nagyváradot, Krúdy a szepességi városokat. Móricz Zsigmond is elveszítette azt az Erdélyt, amely munkásságának és eszmélkedésének egyik ihletője volt, s amelyről egy egyáltalában nem emlegetett művében, a Nyugat 1920-as évfolyamában közreadott *Erdély* című versében tett vallomást. A személyes veszteség mindenkinél fájdalommal szötte át a verseket, elbeszéléseket, visszaemlékezéseket, minthogy azt mindegyik író tudta vagy érezte, hogy szülővárosa hamarosan elveszíti azt a karakterét, azt a meghittséget, amely valamikor az otthonosság érzését keltette. Azok az írók, így Babits, Sík Sándor vagy Karinthy Frigyes, akiknek szülőhelye nem került idegen kézbe, ugyancsak fájdalommal gyászolták meg a régi ország letűntét, és hasonlóképpen szorongó szívvel mérték fel a veszteségeket.

Már idéztem Babitsot, aki jóval a trianoni végzés után is arról beszélt, hogy számára mindaz, amit Magyarországgal megtörtént, felfoghatatlan képtelenséggel ér fel,

és ugyancsak Babits adott hangot évtizedeken keresztül némaságba szorított *Csonka Magyarország* című versében az első világháború idején pacifista nézeteket valló írók ama meggyőződésének, hogy az erőszakkal, szemben egyszer az igazságnak kell érvényre jutnia: „Nekem van rá jogom! Én elkiálthatom: Igazság!”

A magyar nép által lakott Kárpát-medencei térség tulajdonképpen sohasem volt egységes és egynemű földrajzi terület, ahogy a nagyobb európai országok, így Németország, Anglia, Franciaország, Olaszország, Spanyolország sem volt az: mindenütt érvényesültek a középkorban (vagy még előbb) kialakult regionális struktúrák, amelyek nem csak az állami berendezkedésben, hanem a kultúrában is nyomot hagytak. Hogy csak egyetlen példát említsek, az észak-német (porosz) mentalitás és kultúra igen sok vonásában eltér a dél-német (bajor) mentalitástól és kultúrától. Így volt ez a történelmi Magyarország esetében is, ahol nem kis részben a százötven esztendőre három részre szakadt ország története következtében, és persze más „kultúr-földrajzi” és művelődéstörténeti hagyományok miatt is, érzékelhető volt az, hogy a Dunántúl, az Alföld, a Felvidék, Erdély és a Délvidék kulturális tradíciója és mentalitása (hogy ismét ezt az igazából nehezen értelmezhető fogalmat használjam: „lelkisége”, „lelkülete”) sokban eltért egymástól. Ezek az eltérések bizonyos mértékig enyhültek az egységes magyar államszervezet kialakulása következtében (a reformkorban, 1848–1849-ben, a kiegyezés után), teljesen azonban sohasem szűntek meg, és a trianoni döntés következtében ismét felerősödtek. (Volt ennek a fejlődésnek hasznos következménye is, a regionális hagyományok felújulása sokat segített abban, hogy a kisebbségi magyar kultúrák megtalálják saját egyéniségüket, önállóságukat és közösségi feladataikat.)

Ezt az önmagukra találást kezdetben igen fájdalmas tapasztalatok kísérték: a kisebbségi magyar irodalmak nem csak a saját identitás és stratégia kialakításával küzdöttek, hanem a történelmi keretek és intézmények elvesztésének nem egyszer kilátástalannak látott folyamataival is. Trianon, ahogy már szóba hoztam, a nemzet egyik leginkább fájdalmas (ha nem a legfájdalmasabb, mert mint azóta kiderült, a lényegi orvoslás, vagyis a tartós revízió lehetőségét sem felkínáló) történelmi drámája lett, következésképp nem lehet meglepő, hogy a trianoni fájdalmak szüntelenül áthatották az erdélyi, a felvidéki és a délvidéki magyar írók műveit. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi magyar irodalmak igen nagy részben éppen a trianoni fájdalmakból születtek. Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Temesvár, Pozsony, Kassa, Szabadka és Újvidék magyarjai mindenképpen úgy érezték, hogy a trianoni rendelkezések a magyarság ezeréves nemzeti létét sodorták veszélybe, és az új határok elvágták a természetes, megszokott és nélkülözhetetlen kulturális és személyes összeköttetéseket. A kisebbségi sorsba kényszerített magyar író egyszerűen magára is maradt, hiszen elválasztották a nemzeti kultúra éltető közösségétől, és ha íróként és magyarként fenn akart maradni, neki magának kellett: írói alkotásai által – új emberi közösséget létrehozni. A kisebbségi magyar író ezért nemcsak történelmi csalódottságának, sérelmeinek és gyötrődéseinek adott hangot, hanem annak a felelősség- és küldetéstudatának is, amelyre a nemzeti közösség újjáalakításának és a nemzeti identitás fenntartásának erkölcsi parancsa kötelezte. Ez a kettős: egyszerre

fájdalmas és felelősségtudattól áthatott érzés szólalt meg az erdélyi Reményik Sándor, Áprily Lajos, Kós Károly, Makkai Sándor, Tamási Áron, Dsida Jenő, a felvidéki Győry Dezső, Mécs László és Szombathy Viktor, valamint a délvidéki Herczeg János, Szirmai Károly és Majtényi Mihály műveiben.

A trianoni végzetre válaszoló magyar írók elsiratták elveszített szülőföldjüket és a történelmi országot, amely több mint ezer esztendőn át állott fenn, s mindig dacolni tudott a változó idők viharáival, az elveszített világháború, a szomszédos államok területszerző mohósága, a békecsináló nagyhatalmak ellenséges magatartása és nem utolsósorban a magyar politikusok tájékozatlansága, rövidlátása és önzése következtében mégis el kellett buknia. A gyász érzésébe mindazonáltal nem vegyült el a bosszúállás, a reváns szelleme. Aki a Trianon utáni magyar irodalmat, legalábbis a legjobb írók műveit fellapozza, bizonyosságot szerezhet arról, hogy ezektől az íróktól távol állott a gyűlöletkeltésnek az a szelleme, amely a politikai életben rendre megjelent, különben nemcsak a hazai, hanem az utódállami „kisantant” politikájában is. A magyar írók sohasem beszéltek gyűlölettel a román, a szlovák vagy a szerb népről és kultúráról, ellenkezőleg, igyekeztek kapcsolatot találni ezekkel a kultúrákkal egy kívánt és remélt általános európai kiengesztelődés és együttműködés keretében. Babits, Kosztolányi és Móricz Zsigmond vagy később József Attila és Illyés Gyula munkássága széles körű és gazdag bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy mindig keresték a közép-európai összefogás lehetőségét, és kezdeményezték a dunavölgyi kulturális kapcsolatokat. Miért kellett volna hallgatniuk arról, ami őket keserűséggel töltötte el, amit súlyos történelmi tragédiának éreztek?

Elfeledett irodalom

Az, hogy a magyarság és a magyar irodalom Trianonra válaszoló érzelmeinek korabeli nyilvánítása a feledés homályába merült, valójában politikai döntések és tiltások eredménye volt, és természetesen lelki sérülésekhez vezetett. Az ugyanis mindig közösségi frusztrációt okoz, ha valamilyen történelmi vereséget és traumát nem enged „kibeszélni” és ezzel lelki megoldáshoz segíteni a hatalom. A két világháború közötti magyar irodalom ezt a lelki megoldást megpróbálta elérni azzal, hogy nyíltan beszélt az elszenvedett egyéni és kollektív sérelmekről és veszteségekről. A nyílt beszédben ott rejlett a feloldás vágya és igénye, íróink olyan szellemi pozícióit és olyan lelki készenléteket szerettek volna kialakítani, amely a magyarság számára lehetővé teszi azt, hogy Trianon után is fenntartsa a maga nemzeti folytonosságát és kulturális önazonosságát oly módon, hogy ez a magyarság vállalja a történelmi ország egészének szellemi örökségét, és az új helyzetnek megfelelően hozza létre a közösségi szolidaritás új hálóját, amely természetes módon kiterjed a kisebbségi helyzetbe szorított magyarokra is.

A „trianoni irodalmat” érő legnagyobb kihívás ugyanis éppen abban volt, hogy a magyarság egy pusztán sérelmi magatartást választ, amely kizárólag történelmi igazságtételre törekszik, és nem törődik mással, mint az elszenvedett igazságtalanság számontartásával és jóvátételével, avagy ki tud alakítani egy új nemzeti gondolkodást

és ennek megfelelően nemzeti stratégiát, amely a nemzethez való tartozás elsődleges kritériumát nem a területben, az államban és a politikai egységben határozza meg, hanem a nyelvben, a történelmi hagyományban, a kulturális közösségben. A „trianoni irodalom” legnagyobb erénye és máig érvényes tanulsága éppen abban van, hogy a kulturális és „lelki” nemzetnek ehhez az eszméjéhez eljutott, pontosabban, hogy ezt az eszmét, ezt a gondolkodást ki tudta alakítani; abban van, hogy a gyász érzései és a gyötrődés vallomásai után számot tudott vetni a „lelki nemzet” felépítésének esélyeivel és tennivalóival. Valójában Trianon után vált általános meggyőződéssé, legalábbis a hazai és a kisebbségi magyar irodalmak magasabb fórumain és legmagasabb szellemei között, hogy a nemzet több, mint a politikai együvé tartozás, tágasabb, mint a földrajzi és állami közösség, és az ország fogalmának van egy szellemi-lelki dimenziója, amelyben nem a területnek, hanem a történelemnek, a hagyománynak, a kultúrának és a lelki közösségnek van elsődleges szerepe. Ezt a meggyőződést igen sokan szólaltatták meg a két világháború között Babits Mihálytól Illyés Gyuláig, és talán éppen az első költő adott neki klasszikus megfogalmazást *Hazám!* című költeményének *Az igazi ország* címet viselő szakaszában:

Szállj ki, lelkem, keresd meg hazámat!
Oly hazáról álmodtam én hajdan,
mely nem ismer se kardot, se vámot,
s mint maga a lélek oszthatatlan.
Álmodj, lelkem álmodjad hazámat,
mely nem szorul fegyverre, se vértre,
mert nem holt rög, hanem élő lélek.
Galamb álom! S rókák rágtak érte,
odu féltő kapzsi szenvedélyek.
Az én álmom sohse legyen róka!
Az én tanyám magassága védje!
Lelkem madár, tág egek lakója,
noha mindig visszajár fészkébe.

A haza fogalomköre a „trianoni irodalom” következtében bizonyos mértékig átalakult, és ennek révén kétségtelenül megújult, megerősödött és gazdagodott. Emlékezni (és emlékeztetni) kell arra, hogy a kulturális és „lelki” nemzetnek ez a mentalitása hatotta át a török hódoltság korában százötven esztendőn át három országban élő magyarság közösségi identitását is. A Babits és Kosztolányi, József Attila és Illyés Gyula, Kós Károly és Reményik Sándor által képviselt új nemzeteszme ugyanakkor nem járt együtt elzárkózással, nem vezetett a kulturális izoláció kísérletéhez. Ellenkezőleg, irodalmunkban talán sohasem volt olyan erős a közép-európai összefogás gondolata, a dunai népek együttműködésének vágya, mint éppen Trianon után. Ez a gondolat nagy történelmi hagyományokra épült: Kossuth Lajos és Teleki László eszmei örökségére, Ady Endre és Jászi Oszkár (soha meg nem valósított) ideáljaira és terveire. A dunai együttműködés eszméi erősödtek fel a román írókkal kapcsolatokat kereső Babitsnál, a szerb irodalommal ismerkedő Kosztolányinál vagy éppen a szlovák és román költőket fordító József Attilánál, aki

különben a közép-európai kiengesztelődés időtálló vallomását tette *A Dunánál* című versének zárószavaiban:

...Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a múltat be kell vallani.
A Dunának, mely múlt, jelen s jövő,
egymást ölelik lágy hullámai
A harcot, amelyet őseink vívtak
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgaikat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

Ugyancsak a kölcsönös kiengesztelődés eszméje öltött alakot olyan költőknél és íróknál, mint Győry Dezső, Mécs László, Tamási Áron vagy éppen Illyés Gyula, aki *A Dunánál, Esztergomban* című nevezetes versében fejezte ki haragját amiatt, hogy a határok elválasztják egymástól az embereket és a népeket, egyszersmind azt az elszánt akaratát, hogy az észnek, a képzeletnek és a bátorságnak, tehát az emberi szellemnek ezeket a határokat egyszer le kell bontania:

Országom határa! – melyben
jogom van fennen énekelnem,
hol hangom otthonosan rebben,
mint jó visszhangzású teremben.

Melynek én is, ha nyelvem bírja,
szívbeli, zengő akaratja,
követe lehetek, kiáltva
kiáltó szava a világba.

Minden árok és határ ellen,
minden átok és csaták ellen,
minden ellen, mi gátat vethet
mi bátor, tisztuló szívünknek!

A „trianoni irodalom” történeti és szellemi ívelése ilyen módon kétségbeeséstől az erőgyűjtésig, a nemzethalál képzelete keltette szorongástól egy új nemzeteszmé és a közép-európai regionális kötődések kialakításának vágyáig, a megalázottságtól és a vereségtudattól a „lelki nemzet” és a „dunai patriotizmus” felépítésének írói erőfeszítéséig halad. Ezért tarthatjuk mulasztásnak és veszteségnek e „trianoni irodalom” korábban tapasztalt módszeres elsüllyesztését és elhallgatását, azt, hogy a trianoni döntésekre reflektáló versek, elbeszélések és írói vallomások hosszú évtizedeken keresztül kimaradtak legnagyobb íróink összegyűjtött művei közül, nem emlegette őket az irodalomtörténet-írás, és nem tudhatott róluk az irodalmi köztudat, az olvasó. Most, amikor a trianoni döntés kilencvenötödik évfordulóján felidézük a történelmi eseményeket és irodalmunk ezekre adott válaszait, arra kell gondolnunk, hogy az emlékezés kultúrájáról nem szabad megfeledkeznünk akkor, amidőn közös jövőnket akarjuk felépíteni.